

Research Paper
4(1), Spring, 2025

Investigating the Story of Ibrahim (PBUH) Based on the Concept of Non-Linearity in the Holy Quran

Abdollah Gholami¹ | **Amer Gheitury²** | **Solayeh Parsanejad³**

¹ Assistant Professor in Theology, Faculty of Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
(Corresponding Author) E-mail: gholami@razi.ac.ir

² Associate Professor in Linguistics, Faculty of Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran. E-mail: Amer@razi.ac.ir

³ M.A. in Theology, Faculty of Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.
E-mail: parsanejad410@gmail.com

Article Info

Article type:

Research article

Article history:

Received: 16 May 2024

Accepted: 03 October 2024

Keywords:

Quran,
Linear order,
Non-linear order,
Coherence of Quranic text,
Ibrahim (AS).

ABSTRACT

Going beyond linear order through repetition is a comprehensive linguistic device that the Holy Qur'an uses to distinguish itself from ordinary language. The Holy Qur'an transcends linear order, a primary feature of speech, through the scattering and repetition of stories. By examining the concept of non-linear order and its connection with the unique style of the Holy Qur'an, this article demonstrates that each repetition in the story of Ibrahim (p.b.u.h) holds a specific place within its linguistic context. These repetitions are neither mere reiterations nor segments of a linear narrative. Instead, in the Holy Qur'an's distinctive style, they provide a means to transcend linear order and temporality, establishing a non-linear relationship between different parts of the Qur'an. Consequently, the non-linear order in the Holy Qur'an is not understood as disjointedness but embodies a stronger sense of coherence.

Cite this article: Gholami, A., Gheitury, A. & Parsanejad, S. (2025). "Investigating the Story of Ibrahim (AS) Based on the Concept of Non-linearity." *Linguistic Studies: Theory and Practice*, 4(1), 1-25

© The Author(s).

Publisher: University of Kurdistan.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jls.2024.141539.1123>

1. Introduction

Throughout the history of Quranic studies, the linear order of verses and surahs has always been interesting. In this type of order, the arrangement of the verses on a specific axis, the meaning of the beginning and end of the chapter on a topic, and the coordination of the end of each chapter with the beginning of the next chapter have been discussed. The usual question regarding the order of the verses is why the text of the Qur'an seems disjointed in the eyes of the reader who expects to read every topic continuously and without interruption until the end. The repetition and non-linear nature of Quranic topics and contents cannot be considered a good reason for considering the Quranic text to be discrete, rather this style is a part of a linguistic method in the Quran (Gheitury, 1385: 24-26).

Studying the repetitions of the life of the prophets, such as the life of Prophet Abraham (pbuh) and other subjects in the Qur'an, as examples that realize the non-linear order, can lead to a deeper understanding of the style of the Qur'an by readers and researchers. The different stages of the life of Prophet Abraham (pbuh) from youth to old age are described in 15 surahs of the Quran, so that different historical events are realized in each surah according to the linguistic context. The interesting point is that the non-linear order does not mean the negation of the linear order, and all the instances of this story, regardless of its repetition, have a linear order.

2. Theoretical framework

Most orientalists who have researched the style of the Qur'an have emphasized the dispersal, distress, and disjointedness of the verses of the Qur'an and considered it to be a sign of the lack of coherence of the Qur'an. What Western scientists call dissociation and incoherence is studied in the Islamic tradition as the science of proportion and connection of verses.

It should be noted that there are two approaches to the order of the Qur'an influenced by the concept of proportionality:

1. The traditional approach, which is mostly based on longitudinal and linear order. The attitude of the predecessors and even more of the contemporaries to the text of the Qur'an has been followed based on this linear and longitudinal pattern.

2. New approach: In contemporary times, the text is seen as a connected whole, and to discover a specific meaning of the Qur'an, a holistic view of all the text must be used. In other words, this approach in the study of the order of the Qur'an is holistic, that is, the Qur'an is worthy of investigation in terms of being a text, and it has organs and phrases that a text researcher can examine its components.

The current research is based on the second approach to the order of the Qur'an.

3. Research methodology

The current research was done using a descriptive-analytical method. The data include 15 different texts and events related to the story of Ibrahim (pbuh) which were found in isolation in different suras. These texts were analyzed structurally, semantically as well as contextually in the Quran.

4. Results

In the study of the biography of Hazrat Ibrahim (pbuh) in the Holy Quran, 12 stages were identified as

important elements of the personal and spiritual life of Hazrat Ibrahim (pbuh). These elements are arranged in the order of surahs based on their order for the first time in the text of the Qur'an and are not necessarily subject to a chronological order in history or any logical order.

The story of Abraham's guests is the sixth event in the story of Prophet Abraham (pbuh), which is related to the news of the birth of Isaac (Hud/69-73; Al-Hejr/51-56; Al-Dharyat/24-30) and the news of the torment of the people of Lot (pbuh) after This good news is accompanied by Hud/74-76; Al-Hejr/57-60; Al-Ankabut/31-32; Al-Dharyat/31-37). This story is in harmony with the linguistic context of Surah al-Hajr and has a special proportion with the verses before and after it, and in a way, it portrays the power of God, the Imhal tradition, and God's mercy even towards the infidels.

This incident is indicative of four important elements in the life of Hazrat Ibrahim (pbuh). The sixth event from the story of Prophet Ibrahim (pbuh) in Surah Al-Hajr is in harmony with the linguistic context of this Surah. The expression of this event from the life of Prophet Ibrahim (pbuh) in this Surah is consistent with the verses before and after it; Because this surah portrays God's power over tormentors and states that before punishing the infidels, God has mercy on them and gives them respite.

Structural and semantic similarities and differences in one of the elements of the story of Prophet Abraham (pbuh), i.e. the announcement of the birth of Isaac by divine angels to Abraham (pbuh) and his wife Sarah, are important because they provide us with a linguistic tool that, on the one hand, It connects the repeated texts and on the other hand makes them different from each other. This example is repeated in Surahs Hud, Al-Hejr, Al-Ankabut, and Al-Dharyat, and its analysis is as follows:

The arrival of the divine angels with greetings to the house of Abraham (pbuh), the tidings of the birth of Isaac (pbuh) along with the story of the torment of the people of Lot and the conversation of Prophet Ibrahim (pbuh) with the angels of the divine messenger, the honor of Abraham (pbuh) in front of the heavenly guests and his fear of to them (Hud/69-50; Hejr/52; Al-Dharyat/25-28), welcoming them with the slaughter of a calf (Hud/69; Al-Dharyat/25), the honey of the wife of Abraham (pbuh) (Hud/71-72; Al-Dharyat/29) is one of the cases similar to these surahs.

Also, the objective repetition of phrases in these two verses with a difference in the relative letter (Hud/70; Al-Dharyat/28) and the complete similarity of the two verses (Al-Dharyat/32; Al-Hejr/58) in terms of structure and meaning are similar to this story. Despite the similarities between the verses containing these elements of Abraham's (pbuh) biography, their difference can be seen in the brevity and omission of relevant details in Surah al-Hajr and the detail of the contents in Surah Al-Dharyat.

5. Conclusion

The results of this research show that the verses related to various events in the life of Prophet Ibrahim (pbuh) resist linear order. The text of the Qur'an does not meet the expectations of the reader who likes to read any writing, including the story of Hazrat Ibrahim (pbuh), continuously and without any interruption until the end; Because these events have been repeated in many surahs with different structures.

Due to the repetition of the verses and the difference in their structure, we cannot gather the verses related to various events in the life of Prophet Ibrahim (pbuh) together and put them back-to-back. Another reason is that the order in which each event appears does not follow any linear or temporal pattern; What comes first is not necessarily the beginning of the story, and it does not necessarily have a defect that can be solved by another, and the story can be started from anywhere in the Qur'an and to obtain more details, turn to the related verses of that event in other surahs. Therefore, it can be said that the expectation to read God's book in the form of a linear narrative is the result of a kind of anthropomorphism.

نشریه پژوهش‌های زبان‌شناسی

نظریه و کاربرد

دوره ۴، شماره ۱، شماره پیاپی ۹، بهار ۱۴۰۴، ۲۵-۱

بررسی سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) بر اساس رویکرد نظم غیرخطی قرآن کریم

عبدالله غلامی^۱، عامر قیطوری^۲، سمیه پارسنازاد^۳

۱. (نویسنده مسؤول) استادیار گروه الهیات، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. gholami@razi.ac.ir

۲. دانشیار زبان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. Amer@razi.ac.ir

۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد الهیات، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

parsanejad410@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ وصول:

۲۷ اردیبهشت ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۲ مهر ۱۴۰۳

واژه‌های کلیدی:

قرآن،

نظم خطی،

نظم غیرخطی،

انسجام متن قرآنی،

حضرت ابراهیم (ع).

گذر از نظم خطی از رهگذر تکرار، یک ابزار زبان‌شناختی فراگیر است که قرآن برای فاصله گرفتن از ویژگی‌های زبان معمول به کار گرفته است. قرآن به کمک پراکندگی و تکرار سرگذشت‌ها، بر نظم خطی به‌عنوان یکی از ویژگی‌های اصلی گفتار غلبه می‌کند. نوشتار حاضر با توجه به مفهوم نظم غیرخطی و ارتباط آن با سبک خاص قرآن نشان داده است که هر یک از موارد تکرار در سرگذشت ابراهیم (ع)، در بافت زبانی ویژه خود جای دارد و بدین وسیله در برابر نظم خطی مقاومت می‌کند. تکرارها در این بافت‌ها نه تکرار صرف‌اند و نه همانند بخش‌های مختلف یک روایت خطی، بلکه در سبک خاص قرآن، هم ابزار غلبه بر نظم خطی و زمان‌داربودن را فراهم می‌کند و هم بخش‌های مختلف قرآن را در ارتباطی غیرخطی با یکدیگر قرار می‌دهد؛ یعنی آنچه در قرآن به‌عنوان نظم غیرخطی داریم نه تنها گسستگی ندارد، بلکه مفهومی قوی‌تر از انسجام را به نمایش می‌گذارد.

استناد: غلامی، عبدالله، قیطوری، عامر، پارسنازاد، سمیه (۱۴۰۴). «بررسی سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) بر اساس رویکرد نظم

غیرخطی قرآن کریم». پژوهش‌های زبان‌شناسی: نظریه و کاربرد، ۴(۱)، ۲۵-۱

ناشر: دانشگاه کردستان

حق مؤلف: نویسندگان

DOI: [10.22034/jls.2024.141539.1123](https://doi.org/10.22034/jls.2024.141539.1123)

۱. مقدمه

در طول تاریخ مطالعات قرآنی، نظم خطی آیات و سوره‌ها همواره مورد توجه عالمان علوم قرآنی بوده است. در این باره می‌توان به شیخ طبرسی (۱۳۷۲) و علامه طباطبایی (۱۴۱۷) اشاره کرد که در تفسیر همه سوره‌های به چنین نظمی توجه نشان داده و بدان استدلال کرده‌اند. در این نوع نظم، چینش آیات در یک محور خاص، دلالت آغاز و پایان سوره بر یک موضوع و هماهنگی پایان هر سوره با آغاز سوره بعد مورد بحث بوده است. پرسش معمول در رابطه با نظم آیات این است که چرا متن قرآن در نظر خواننده‌ای که انتظار دارد هر موضوع را به‌طور پیوسته و بدون وقفه تا انتها بخواند، گسسته می‌نماید؟ مستشرقانی همچون ایگناس گلدزیهر (گلدزیهر، ۱۳۹۳) این نوع گسستگی را حاکی از عدم انسجام قرآن دانسته‌اند. باید توجه داشت که این دیدگاه از آنجا سرچشمه گرفته که آنان با معیار نظم و ترتیب مطالب در کتاب‌های بشری به سراغ مفاهیم قرآنی رفته و آن‌ها را مورد سنجش و ارزیابی قرار داده‌اند. در حالی که آیات قرآن هیچ متکلم انسان‌گونه‌ای ندارند که آن‌ها را به‌طور پیوسته و خطی بر زبان آورده یا نوشته باشد. از طرفی، آنچه از جانب این مستشرقان به عنوان گسستگی آیات معرفی شده بیشتر محصول نوعی تکرار و گذر از مفهوم خطی است.

واقع امر آن است که تکرار و غیرخطی بودن مباحث و مطالب قرآنی به هیچ‌روی نمی‌تواند دلیل مناسبی برای گسسته‌دانستن متن قرآن به حساب آید، بلکه این سبک، بخشی از یک روش زبان‌شناختی در قرآن است (قیطوری، ۱۳۸۵: ۲۴-۲۶). اطلاعات ما از جریان تاریخی فهم قرآن که نمود آن را می‌توان در میراث تفسیری ملاحظه کرد، چیزی جز تفسیرهای متعدد و مختلف از کلام الهی نیست که در واقع بر مبنای قواعد رایج در متون بشری بروز یافته‌اند. تمرکز صرف بر این امر از یک‌سو مخاطب قرآن را از واقعیت متن و درک سبک خاص آن دور ساخته، از سوی دیگر سبب پیدایش توجیهات نامناسب و وجوه بعیده در ربطدهی و پیوند آیات و سوره‌ها با یکدیگر شده است؛ بنابراین، ضرورت دارد نگرش و رویکرد به آیات و سوره‌های قرآن همسوی با واقعیت متن قرار گیرد و از آنجا که هنوز همه صورت‌های متن برای ما مشخص نیست، تکیه بر یک رویکرد، همچون پیشینیان چندان موجه به نظر نمی‌رسد، به‌خصوص در زمان حاضر که یافته‌های نوین در حوزه زبان‌شناسی، معناشناسی، و نشانه‌شناسی امکان جدیدی را برای بررسی عمیق‌تر متن وحی فراهم آورده است.

اندیشه نوگرایی نظم غیرخطی قرآن در صورت تطبیق با قرآن موجود و به‌کارگیری مناسب آن، هم نگرش ما را نسبت به ساختارهای متن قرآنی واقعی‌تر می‌نماید و هم افق تازه‌ای را پیش‌روی قرآن‌پژوهان و مفسران قرار می‌دهد. مطالعه تکرارهای سرگذشت پیامبران و سایر موضوع‌ها در قرآن، به عنوان نمونه‌هایی که نظم غیرخطی را محقق می‌سازند، می‌تواند به درک عمیق‌تر سبک قرآن توسط خوانندگان و محققان منجر گردد. چنانکه می‌دانیم قرآن روایات مربوط به سرگذشت پیامبران را در قالب آیات در سرتاسر متن منتشر می‌سازد، به‌گونه‌ای که هیچ‌یک نه تکرار محض هستند و نه مستقل از یکدیگر. مراحل مختلف زندگی حضرت ابراهیم (ع) از جوانی تا کهنسالی در ۱۵ سوره از قرآن بیان

شده است، به طوری که رخداد‌های مختلف سرگذشت در هر سوره به اقتضای بافت زبانی، تحقق یافته است. نکته جالب توجه این است که نظم غیرخطی به معنای نفی نظم خطی نیست و همه موارد بیان یک سرگذشت یا یک موضوع در درون خود و فارغ از دیگر موارد تکرار همان موضوع، دارای نظم خطی است؛ برای مثال، سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سوره الصافات یا سوره ابراهیم نظم خطی درون خود را دارند، اما وقتی مسئله تعدد آیات مرتبط با همان سرگذشت پیش می‌آید، آنگاه نظم خطی در کل متن قرآن مورد سؤال قرار می‌گیرد. بنابراین در بیان سرگذشت پیامبران در قرآن، نظم غیرخطی نمود پیدا می‌کند تا اثبات‌گر این مسئله باشد که پراکندگی سرگذشت به همراه الگوهای تکرار و تفاوت ساختاری نه تنها موجب بی‌نظمی نیست، بلکه در جهت عکس یعنی انسجام متن حرکت می‌کند.

در ادامه و پس از ذکر اندک مطالعات مرتبط با نظم قرآن و تعریف مفاهیم اصلی نظیر نظم خطی و بافت زبانی، با تکیه بر نسخه‌های تکرار شده سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سوره‌های مختلف، عناصر تشکیل‌دهنده روایت نظیر بشارت فرزند یا دعای حضرت به محضر خداوند را مشخص می‌کنیم. هر نسخه تکرار شده سرگذشت، دست‌کم یکی از این عناصر را دربردارد. بررسی بافت زبانی شامل بررسی معنا، واژگان، و فواصل و آیات پیشین و پسین نیز خواهد بود. همچنین، هر یک از این بخش‌ها بر اساس تعداد و ماهیت عناصر تشکیل‌دهنده سرگذشت از دیگر موارد متمایز می‌گردد و در عین حال به عنوان بخشی از این سرگذشت به دیگر موارد تکرار متصل می‌گردد.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی سوابق پژوهشی مربوط به این مقاله نشان می‌دهد که مطالعات اندکی در حیطه نظم غیرخطی قرآن کریم صورت گرفته است؛ اما بحث پیرامون نظم قرآن از دیرباز با عنوان «تناسب آیات قرآن» در مطالعات دانشمندان علوم قرآنی مورد توجه بوده است. اولین کتابی که دید ویژه‌ای به آیات قرآن از نظر علم تناسب دارد، کتاب «نظم الدرر فی تناسب الآیات والسور» نوشته برهان الدین ابراهیم بن عمر بقاعی (۱۳۸۹) است. این کتاب در علم مناسبات بسیار مشهور بوده و در آن به بهترین وجه به مناسبات موجود در آیات و سوره‌ها اشاره شده است و مرجعی برای دانشمندانی که بعد از او به این علم روی آورده‌اند، به شمار می‌رود. کتب علوم قرآنی، کتب تفسیری، مقالات و پایان‌نامه‌ها از جمله منابعی هستند که به بحث تناسب آیات پرداخته‌اند.

از طرفی اندیشه نوظهور نظم غیرخطی در برخی از آثار اندیشمندان معاصر به نگارش درآمده است. نخستین کتابی که در دوران معاصر در این مورد صحبت کرده است، کتاب «قرآن به مثابه کلام خدا» به قلم عامر قیطوری (۱۳۹۸) است؛ کتابی که مطالعه آن، خواننده را به پژوهش درباره نظم غیرخطی قرآن کریم راه می‌نماید. علاوه بر این اثر، کتاب «قرآن، ساخت‌شکنی و بازگشت نشانه» (۱۳۸۲) و مقاله «قرآن و گذر از نظم خطی» (۱۳۸۵) از همین نویسنده به چاپ رسیده است؛ نویسنده این آثار با مطالعات گسترده در دو حوزه نظریه‌های زبان‌شناسی و قرآن به یافته‌های ارزشمندی از جمله در زمینه

نظم غیرخطی قرآن کریم دست یافته و کوشیده است بحث تکرار را در پرتو بافت سوره و از منظر مباحث زبان‌شناسی تبیین کند.

پژوهش‌های دیگری هم در قالب مقاله، در زمینه نظم غیر خطی انجام شده است. از جمله مقاله «پیوستگی‌های شبکه‌ای سور[ه‌های] اذاثیه مکی» (طالب‌تاش و الیاسی، فر، ۱۳۹۹) که پیوستگی‌های شبکه‌ای سوره‌های اذاثیه مکی را در دو جنبه تناسب ساختاری و محتوایی مورد بررسی قرار داده است. نویسندگان این مقاله، تعبیر پیوستگی شبکه‌ای سوره‌های قرآن را اصطلاح جدیدی می‌دانند که از ارتباط ساختاری و محتوایی میان سوره‌ها سخن می‌گوید.

مقاله دیگر «فهم قرآن در پرتو نظم شبکه‌ای یا فراخطی آن» (قرائی سلطان‌آبادی، ۱۳۹۴) نیز فهم قرآن را در پرتو نظم شبکه‌ای یا فراخطی آن مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه دست یافته است که توجه به نظم فراخطی (غیرخطی) به معنای نفی مطلق نظم خطی قرآن نیست، بلکه توجه به ساختار متن و نظم قرآنی است که به جهت شبکه‌ای و فراخطی بودن، هم مبانی تفسیر موضوعی، وحدت موضوعی و بنایی قرآن را تحکیم می‌بخشد و هم نگرش نوینی در فهم و تفسیر قرآن را القاء می‌کند. اثر دیگر، مقاله «پیوستگی‌های خطی و شبکه‌ای آیات و سوره‌ها با مروری به خاستگاه‌های آن» (میرحسینی و داوری، ۱۳۹۸) است که انواع پیوستگی‌های خطی و شبکه‌ای آیات و سوره‌ها را بررسی کرده، آنگاه خاستگاه‌های هر کدام، به‌ویژه در دوره معاصر را مورد واکاوی قرار داده‌اند و بیان نموده‌اند که در قرون میانه، به‌ویژه در دوره معاصر، استفاده از انواع روابط آیات و سوره‌ها، اهمیت فزون‌تری یافته است تا بدانجا که ملاک اصلی در روش تفسیری برخی از قرآن‌پژوهان بوده است.

بنابر آنچه ذکر شد، بررسی سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) بر اساس رویکرد نظم غیرخطی قرآن کریم تاکنون موضوع هیچ پژوهشی نبوده است و به نوبه خود در این عرصه کاری منحصر به فرد است. وجه تمایز دیگر نوشتار حاضر این است که تبیین این نکته است که رخدادهای گوناگون سرگذشت ابراهیم (ع) با اینکه بنا به اقتضای بیان و بافت سوره‌ها بیان شده‌اند، انسجام بر آن حکم فرماست.

۳. مبانی نظری پژوهش

۱.۳ نظم خطی

نظم خطی یا جاری شدن کلام در زمان یکی از ویژگی‌های مهم زبان است؛ هر کلام آغاز و پایانی دارد، از تبعات مهم خطی بودن این است که کلام منسجم و برخوردار از نظم منطقی معمولاً به منزله کلامی شناخته می‌شود که اجزای آن به شکلی خطی و البته به‌گونه‌ای مرتبط، یکی پس از دیگری از منبع کلام جاری شوند. هر عبارت باید با الفاظ پیش و پس از خود ارتباط داشته باشد، هرچند این ویژگی معمولاً به دلیل محدود بودن به یک ترتیب زمانی، به منزله یکی از ویژگی‌های گفتار در نظر گرفته می‌شود، متون نوشتاری نیز بدین‌گونه در نظر گرفته می‌شوند و با این انتظار خوانده می‌شوند (قیطوری، ۱۳۹۸: ۶۹). به عبارتی دیگر، نظم و ترتیبی که در عرف انسان‌هاست و نویسندگان و گویندگان در کتاب‌ها و سخنان خود رعایت می‌کنند این چنین است که اجزاء هر نوشتار و گفتاری به

تناسب موضوع، زیر هم قرار بگیرند و خوانندگان و شنوندگان نیز به سهولت آن را دریابند. این نوشتارها و گفتارها تا حد امکان باید فصل‌بندی شده و در یک روال مشخص ادامه یابند (بازرگان، ۱۳۷۳: ۱۰۸). در رابطه با کلام وحی، پیوستگی و ارتباط عبارت‌ها و آیه‌های همجوار، همواره یکی از بحث‌های مهم به شمار می‌رفته است.

۲.۳ بافت زبانی

بافت محیطی است که پیرامون یک جمله قرار دارد (باطنی، ۱۳۷۱: ۱۴۶). طرفداران نظریه بافت برای باورند که واژه، خارج از بافتی که در آن قرار می‌گیرد، هیچ معنایی ندارد و محال است که بدون در نظر گرفتن بافت، معنای واژه را بیان کرد (عبداللطیف، ۲۰۰۰: ۵۲). همنشینی عناصر مختلف زبانی و روابط میان آن‌ها بستری را برای دلالت‌مندی متن فراهم می‌کند که این بستر همان بافت کلام است؛ بافت متن، فضایی را ایجاد می‌کند که به موجب آن همه مؤلفه‌های سازنده متن همسو با یکدیگر برای انتقال پیام متن حرکت کنند، این فضا می‌تواند محیط بیرون از زبان (بافت برون زبانی) و داخل زبان (بافت درون زبانی) باشد که به صورت مجموعه‌ای از زبان پیش و پس از هر جمله آمده است (صفوی، ۱۳۸۴: ۵۸). بافت درون زبانی که از آن به عنوان «بافت زبانی» یاد می‌شود جزء بلافصل متن است (کنوش، ۲۰۰۷: ۵۳).

توجه به مقوله بافت به عنوان یکی از مفاهیم کلیدی در برخی رویکردهای زبان‌شناسی معاصر از اواسط قرن گذشته آغاز گردید. اما توجه و تأکید پژوهشگرهای قرآنی پیرامون جایگاه و اهمیت مقوله بافت خیلی پیش‌تر از توجه زبان‌شناسان معاصر به این مفهوم بوده است؛ با این تفاوت که محققان علوم اسلامی و قرآنی مفهوم بافت را تحت عنوان اصطلاح «سیاق» به کار می‌برند. به عبارت دیگر، اصطلاح سیاق در علوم قرآنی همان مفهوم و کاربرد اصطلاح «بافت» در زبان‌شناسی را دارد و سیاق یکی از مهمترین ابزارهای مفسر برای درک مقصود آیات قرآن بوده است (جمشیدپور، ۱۳۹۱: ۳۵). بلاغت‌شناسان مسلمان نیز در بررسی تأثیر سیاق در درک مفهوم قرآن از جایگاهی ویژه برخوردارند، به‌خصوص آنجا که صحبت در باب خروج یک جمله از معنای اصلی خود است، سیاق را به همان مفهوم بافت در زبان‌شناسی به کار می‌برند (صانع‌پور، ۱۳۹۰: ۵۲-۶۲).

در علم زبان‌شناسی، بافت زبانی به مجموعه‌ای از عناصر پیشین و پسین زبانی پیرامون واژه‌های یک متن که در تعیین دلالت آن و در مجموع، رسیدن به کلیت معنادار نقش ایفا می‌کنند اطلاق می‌گردد (البرکاو، ۱۹۹۱: ۴۹). به عبارتی دیگر به شرایط، ویژگی‌ها و عناصر زبانی که پیرامون واژگان را فرا می‌گیرند، بافت زبانی می‌گویند که شامل واحدهای آوایی، صرفی، ترتیب واژه‌ها داخل جملات و مجموعه روابطی که با یکدیگر دارند و سبک ادای گفتاری جملات است (طهماسبی، ۱۴۲۶: ۳۵). گزینش واژه‌ها و قرار گرفتن آن‌ها در چارچوب یک جمله، نقش بزرگی را در تعیین دلالت بافت زبانی بر عهده دارد و بافت زبانی به نوبه خود معنای واژگان در جمله را انعکاس می‌دهد (ترکاشوند، ۱۳۹۲: ۶۴-۶۵). به باور صاحب‌نظران معنای کلمه حاصل ارتباط آن با کلمات دیگری است که با معنای

واژگانی خود در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند؛ یعنی معنای کلمه با توجه به موقعیتی که در آن قرار گرفته است مشخص می‌گردد (صالح الضامن، ۱۳۶۰: ۷۶).

۳.۳ فواصل آیات

فاصله در لغت از ریشه «فصل» به معنای حدفاصل بین دو چیز است؛ همچون مانعی که بین دو چیز قرار دارد. به مهره درشت گردنبد که میان دیگر مهره‌ها قرار می‌گیرد نیز فاصله گفته می‌شود (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۳۷۳/۱۵). اما در بیش‌تر تعریف‌های اصطلاحی، فاصله را به قافیه در شعر و سجع در نثر تشبیه کرده‌اند و گفته‌اند فواصل، حروف هم‌شکلی هستند که در پایان‌بندها و مقاطع کلام می‌آید (عبدالنور، ۱۹۸۴: ۱۸۹؛ ابوزهرة، ۱۳۷۰: ۳۶۵). در قرآن کریم، بخش پایانی آیات را فاصله نامیده‌اند، چرا که فاصله‌ها حدفاصل بین آیات است؛ فاصله هم‌شکلی وزن کلمات در آخر آیات است، به‌گونه‌ای که معنا آن را اقتضا می‌کند و جان آدمی با آن احساس راحتی می‌کند (الحسنای، ۱۹۸۶: ۲۹؛ بکری، ۱۹۹۴: ۲۰۹).

۴. روش‌شناسی پژوهش

سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در ۱۵ رخداد مختلف در متن قرآن کریم آمده است؛ منظور از رخداد در اینجا نسخه‌هایی از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) است که در هر سوره آمده است. جهت تبیین بافت زبانی این رخدادها، به بررسی سوره‌های دربردارنده هر کدام از آن‌ها پرداخته شده است؛ برای این منظور ابتدا مشخص شده است که هر کدام از این سوره‌ها در درون خود چه عناصری از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) را دربرگرفته‌اند. سپس در بررسی بافت زبانی سوره‌ها، فواصل و ردیف در سوره موردنظر مورد واکاوی قرار گرفته تا هماهنگی فواصل آیات مربوط به هر کدام از رخدادها با سوره دربردارنده آن‌ها نشان داده شود؛ پس از آن ارتباط بین این آیات با آیات قبل و بعد از آن‌ها در سوره موردنظر ذکر شده است در ادامه، ساختار سوره با شناسایی واژه‌های پربسامد و غالب که بعضاً در آیات مرتبط با رخداد سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) هم آمده است، تجزیه و تحلیل گردیده است. پس از انجام این مراحل، شباهت‌ها و تفاوت‌های ساختاری و معنایی در برخی از عناصر سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) که در سوره‌های متعدد، تکرار شده‌اند و به بیانی خویشاوند یکدیگرند، ذکر شده است.

۵. عناصر روایت سرگذشت حضرت ابراهیم (ع)

در بررسی سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در قرآن کریم، ۱۲ مرحله به‌عنوان عناصر مهم زندگی شخصی و معنوی حضرت ابراهیم (ع) در ۳۰ جای قرآن کریم شناسایی شد. شایان ذکر است که این عناصر براساس ترتیب‌شان برای نخستین بار در متن قرآن به ترتیب سوره‌ها مرتب شده‌اند و ضرورتاً تابع یک نظم زمانی در سرگذشت یا هرگونه ترتیب منطقی نیستند. نکته قابل توجه این است که این عناصر از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع)، گاه تنها در یک سوره و گاه در سوره‌های متعدد تکرار شده‌اند:

۱. بنای کعبه و تطهیر آن (البقره/۱۲۵-۱۲۷؛ آل عمران/۹۶-۹۷؛ الحج/۲۶؛ ابراهیم/۳۵)

۲. محاجه با نمرود (البقره/۲۵۸)

۳. درخواست اطمینان قلبی از خداوند (البقره/۲۶۰)
۴. دعوت پدر و قوم خود به یکتاپرستی (الانعام/۷۴ و ۸۰-۸۳؛ مریم/۴۱-۵۰؛ الانبیاء/۵۱-۵۶؛ الشعراء/۶۹-۱۰۴؛ العنکبوت/۱۶-۱۸؛ الصافات/۸۳-۹۰؛ الزخرف/۲۶-۲۸؛ الممتحنه/۴)
۵. محاجه با ماه و ستاره‌پرستان (الانعام/۷۵-۷۹)
۶. بشارت یافتن به تولد اسحاق (هود/۶۹-۷۳؛ الحجر/۵۱-۵۶؛ الذاریات/۲۴-۳۰)
۷. خبر عذاب قوم لوط (ع) پس از بشارت تولد اسحاق (هود/۷۴-۷۶؛ الحجر/۵۷-۶۰؛ العنکبوت/۳۱-۳۲؛ الذاریات/۳۱-۳۷)
۸. اسکان هاجر و اسماعیل(ع) در بیابان بی‌آب و علف (ابراهیم/۳۷)
۹. بت‌شکنی (الانبیاء/۵۷-۶۰؛ الصافات/۹۱-۹۶)
۱۰. محاکمه و به آتش افکنده شدن (الانبیاء/۶۱-۷۰؛ الصافات/۹۷-۹۹؛ العنکبوت/۲۴)
۱۱. بشارت تولد اسماعیل (الصافات/۱۰۰ و ۱۰۱)
۱۲. آزمایش ذبح اسماعیل (الصافات/۱۰۲-۱۱۱)

در تقابل بین دسته‌هایی از آیات دربردارنده هر کدام از عناصر زندگی حضرت ابراهیم (ع) در سوره‌های مختلف، درمی‌یابیم که هر کدام از این عناصر در بعضی سوره‌ها جنبه یادآوری داشته و گذرا ذکر شده است؛ اما در برخی دیگر از سوره‌ها جنبه پندآموزی مدنظر بوده و مفصل‌تر بیان شده و از جزئیات بیشتری پرده‌برداری می‌کند. از طرفی ترتیب ظاهر شدن روایات مربوط به هر کدام از آن‌ها در قرآن از هیچ الگوی زمانی و خطی پیروی نمی‌کند؛ آنچه اول می‌آید ضرورتاً آغاز سرگذشت نیست و لزوماً نقصی ندارد که با دیگری برطرف شود. می‌توان سرگذشت را از هر جای قرآن آغاز کرد و برای به دست آوردن جزئیات بیشتر به سایر روایت‌های مربوط به هر کدام از این عناصر در سوره‌های دیگر روی آورد.

۶. رخداد‌های گوناگون مرتبط با سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در قرآن

همانطور که پیش‌تر نیز اشاره کردیم، سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در ۱۵ رخداد یا نسخه مختلف در متن قرآن کریم آمده است؛ این رخدادها در سوره‌های مختلف هماهنگ با بافت زبانی آن سوره‌هاست و به اقتضای بیان و بافت سخن در آن سوره کامل شده است. در جدول زیر رخداد‌های سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) و عناصر موجود در هر کدام بر اساس ترتیب کنونی سوره‌ها در قرآن کریم آورده شده است:

جدول ۲. رخدادهای سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) بر اساس ترتیب سوره‌ها در قرآن

رخدادها بر اساس ترتیب سوره‌های قرآن	عناصر سرگذشت در هر رخداد
البقره	دوازدهم، پنجم، اول
آل عمران	دوازدهم
الانعام	دوم، ششم
هود	دهم، یازدهم
ابراهیم	دوازدهم، هشتم
الحجر	دهم، یازدهم
مریم	دوم
الانبیاء	دوم، سوم، چهارم
الحج	دوازدهم
الشعراء	دوم
العنکبوت	دوم، چهارم، یازدهم
الصفافات	دوم، سوم، چهارم، هفتم، نهم
الزخرف	دوم
الذاریات	دهم، یازدهم
المتنحه	دوم

در این بخش، برای جلوگیری از اطالۀ کلام، سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) را در پنج رخداد که در سوره‌های البقره، الانعام، الحجر، مریم و الانبیاء آمده است، بررسی می‌کنیم؛ رخدادهای در هر سوره هماهنگ با ساختار و بافت زبانی آن سوره بیان شده است.

۱۶ سوره البقره

اولین رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در قرآن کریم در سوره البقره آمده است:

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَ أُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالسَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (البقره/ ۲۵۸ و ۲۵۹)

۱.۱.۶ بافت زبانی

این رخداد گویای سه مورد از عناصر مهم زندگی حضرت ابراهیم (ع) است. نخستین رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورة البقره هماهنگ با بافت زبانی این سوره است. به‌عنوان مثال در ساختار سورة البقره، در فواصل ۸۳ آیه اوصاف الهی بیان شده است. این فواصل در پایان آیات مربوط به سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) هم آمده‌اند؛ همچنین در آیات قبل و بعد از آن‌ها هم شاهد این اوصاف الهی در پایان آیات هستیم:

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ... وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ» (۲۵۸)

«أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»
(۲۵۹)

«وَأِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى... وَاعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (۲۶۰)
«مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ... وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ» (۲۶۱)

از طرف دیگر ارتباط بین آیه ۲۶۰ سورة البقره که دربردارنده اولین عنصر مهم زندگی حضرت ابراهیم (ع) است با دو آیه قبل از آن وجود دارد؛ به‌طوری که در آیه ۲۵۸ این سوره که محاجه ابراهیم (ع) با نمرد است، از زنده کردن مردگان برای اثبات قدرت خدا بر احیای مردگان یاد می‌شود؛ همین‌طور در آیه ۲۵۹ سورة البقره شاهد آن هستیم که حضرت عزیر (ع)، مردگانی را در یک قریه می‌بیند و از خدا سؤال می‌کند که چگونه آنان را پس از مرگ زنده می‌گرداند؟ خداوند نیز در پاسخ، صد سال او را میرانده و زنده می‌کند و سپس به الاغ او اشاره می‌کند تا به او نشان دهد چگونه آن را پس از مرگش زنده می‌گرداند. بنابراین پس از بیان این آیات و اشاره به زنده شدن مردگان، آیه مربوط به درخواست حضرت ابراهیم (ع) برای زنده کردن مردگان آمده است:

«أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّیَ ائْذِنْ لِي يَخْبِيَ وَ يُمِيتَ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَ أُمِيتُ...» (۲۵۸)
«أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنِّي يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ...» (۲۵۹)
«إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْ لَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَ لَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ...»
(۲۶۰)

۲۶ سورة الانعام

سومین رخداد مربوط به سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در قرآن کریم در سورة الانعام آمده است:

«وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَأْتَنِي إِتَّخَذَ أَصْنَامًا إِيَّاهُ أَتَى أَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ * وَكَذَلِكَ نُرَى إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ * فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ * فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَيْنَ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ * فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ * إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ حَنِيفًا وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (الانعام/ ۷۴-۷۹)

۱.۲۶ بافت زبانی

این رخداد گویای دو عنصر از عناصر مهم زندگی حضرت ابراهیم (ع) است. سومین رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورة الانعام، هماهنگ با بافت زبانی این سوره است؛ این هماهنگی را می‌توان این‌گونه تحلیل کرد: فواصلی که بسامد بالا و نقش غیرقابل انکاری در زیبایی و دلنشینی موسیقی سوره الانعام دارد و نوعی سجع محسوب می‌شود، فواصلی است که به «ین» و «ون» ختم می‌شوند که به دو قسمت فعل و اسم تقسیم می‌شوند. در سورة الانعام، شاهد ۱۴۶ مرتبه ذکر این فواصل در

میان ۱۶۵ فاصله این سوره هستیم. فواصل در آیات مربوط به این رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) هماهنگ با ساختار سوره است مانند: مبین، موقنین، آفلین، ضالین، تشرکون، مشرکین، تذکرون، تعلمون، مهتدون و

ارتباط بین آیات این رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سوره الانعام با آیات قبل و بعد از آن وجود دارد؛ به عنوان مثال در آیه ۷۱ سوره الانعام به این حقیقت اشاره شده است که هر کس تسلیم خداوند نشود، شیطان او را به مسیر خود می کشاند. چون تسلیم در برابر خداوند باید در تمام زمینه ها باشد، در آیه ۷۲ به نماز که خیرالعمل است اشاره کرده و به طور کلی تقوا و ترس از خداوند را ذکر می کند. از آنجا که علت اصلی این هدایت و احکام الهی و دستور به تسلیم، رسیدن به هدف خلقت است، در آیه ۷۳ به هدف خلقت اشاره شده است. سپس در آیه ۷۴ درباره حضرت ابراهیم (ع) که الگوی تسلیم مطلق در برابر خداوند و مبارزه با شرک و بت پرستی است، صحبت می شود.

در ساختار سوره الانعام، برخی از واژگان به دلیل مضامین سوره، بسیار تکرار شده اند؛ در این سوره واژه «الله» از واژگان پربسامد بوده و ۵۸ مرتبه تکرار شده است، این تکرار نقش ویژه ای در انسجام سوره ایفا کرده است. پس از واژه الله، واژه «رب» بیشترین تکرار را دارد؛ به طوری که ۵۳ مرتبه در این سوره ذکر شده است، این تکرار به معنای تأکید بر ربوبیت و تدبیر امور توسط پروردگار است. واژه «کل» هم که در اکثر موارد در کنار «شیء» آمده است، ۲۶ مرتبه تکرار شده است؛ کثرت استفاده از عبارت «کل شیء» به دلیل تکرار یک سری مفاهیم برای کافران و مشرکان است تا نسبت به قدرت و توانایی پروردگار حقیقی شان آگاه شوند .

در سوره الانعام، از آنجا که بیشتر، مشرکین، جاهلین، کفار و گمراهان مورد خطاب قرار گرفته اند، لذا واژه «قوم» که برای جمع و گروه بشر کاربرد دارد، مورد استفاده زیادی واقع شده است و در مجموع ۱۹ مرتبه در این سوره تکرار شده است. با دقت در آیات مربوط به رخداد سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سوره الانعام مشاهده می گردد که واژگان «الله»، «رب»، «قوم» و عبارت «کل شیء» که در ساختار سوره از بسامد بالایی برخوردارند، در این آیات هم آمده اند:

«وَحَاجَةُ قَوْمِهِ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ» (۸۰)
 «وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (۸۱)
 «وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ» (۸۳)

۳۶ سوره الحجر

ششمین رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در قرآن کریم در سوره الحجر آمده است :

«وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ* إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجَلُونَ قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ* قَالَ أَبَشِّرْهُنِي عَلَى أَنْ مَسْنِيَ الْكِبَرِ فِيمَ تَبْشُرُونَ قَالُوا بَشْرُنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَاطِئِينَ* قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ* قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا

الْمُرْسَلُونَ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ * إِلَّا آلَ لُوطَ إِنَّا لَمَنْجُوهُمْ أَجْمَعِينَ * إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا لَهَا لِمَنِ الْغَابِرِينَ (الحجر/۵۱-۶۰)

۱.۳۶ بافت زبانی

این رخداد گویای چهار عنصر از عناصر مهم زندگی حضرت ابراهیم (ع) است. ششمین رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورة الحجر، هماهنگ با بافت زبانی این سوره است؛ در تمامی آیات سورة الحجر، فواصل بر اساس حرف «ياء» که پس از آن نون یا میم آمده و یا حرف «واو» که بعدش نون یا میم آمده است، می‌باشد. مانند: «یبعثون، مسنون، سموم، معلوم، دین، ساجدین، منظرین، رجیم، علیم و ...». فواصل در آیات دربردارنده این رخداد هم بدین شرح است: «ابراهیم، وجلون، علیم، تبشرون، قانطین، ضالون، مجرمین، اجمعین، غابین».

بیان این رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در این سوره هماهنگ با آیات قبل و بعد از آن است؛ زیرا این سوره قدرت خدا را بر عذاب‌کنندگان به تصویر می‌کشد و بیان می‌کند که خداوند قبل از عذاب دادن به کفار، آن‌ها را مورد رحمت خود قرار داده و به آن‌ها مهلت می‌دهد. سوره نمونه‌هایی از اقوامی را که خود را از رحمت خدا محروم می‌سازند و پیرو راه شیطان می‌گردند، مثال می‌زند؛ قوم لوط یکی از آن‌هاست که عذاب خداوند آن‌ها را فراگرفت. نقل سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) به همراه انذار قوم لوط (ع) در این سوره وارد شده است تا خداوند نمونه‌ای از رحمت و عذاب خود را بیان کند.

۴۶ سوره مریم

هفتمین نسخه یا رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورة مریم آمده است :

«وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا * يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا * يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا * يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا * قَالَ أَرَأَيْتَ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا * قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا * وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا * فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا * وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا» (مریم/۴۱-۵۰)

۱.۴۶ بافت زبانی

این رخداد بیانگر یکی از عناصر مهم زندگی حضرت ابراهیم (ع) است. هفتمین نسخه یا رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورة مریم، هماهنگ با بافت زبانی این سوره است؛ جهات هماهنگی آیات مرتبط با این رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورة مریم با بافت زبانی این سوره بدین شرح است: تمام ۹۸ آیه این سوره مسجوع به فواصلی مرکب از اسم‌های منصوب است که در آن ۷۴ آیه اول، متشکل از الفاظ منقوص می‌باشد؛ سپس فواصل دیگر با حروفی دیگر و معمولاً منصوب ادامه می‌یابد تا سوره به آخر برسد؛ در اینجا بدون قید شماره‌های آیات، فواصل هماهنگ را نقل می‌کنیم:

«خفياً»، «شقیاً»، «ولياً»، «رضیاً»، «عتیاً»، «سویاً»، «عشیاً»، «تقیاً»، «زکیاً»، «بغیاً»، «جنیاً»، انسياً»، «سمیعاً» و

فواصل در آیات مرتبط با این رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورهٔ مریم هم‌هنگ با فواصل دیگر آیات این سوره است: «نَبِیَّاً، سَوِیَّاً، عَصِیَّاً، وَلِیَّاً و ...» آیات مربوط به این رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورهٔ مریم با آیات قبل و بعد ارتباط دارد؛ در آیات قبل از بیان سرگذشت ابراهیم (ع)، سرگذشت حضرت زکریا (ع) و حضرت مریم (س) ذکر شده است و در آیات بعد از سرگذشت ابراهیم (ع)، داستان حضرت موسی (ع) آورده شده است. این سرگذشت‌ها نقاط مشترکی دارند؛ هر کدام از این اولیای الهی با پیمودن مراحل دشوار و جان‌فرسا، در شرایطی که هیچ انتظار ندارند به رحمت الهی دست می‌یابند. زکریا (ع) به فرزند بشارت داده می‌شود، مریم (س) دشواری و دوری از مردم را پشت سر نهاده و عیسی (ع) به او عطا می‌شود، ابراهیم (ع) با گذراندن دشواری‌ها و آزار و اذیت از ناحیه پدر و قوم، خداوند به او بشارت اسحاق (ع) و یعقوب (ع) را می‌دهد و در داستان موسی (ع)، برادرش هارون رحمت و بشارتی است که برای همراهی در مسیر نبوت به او عطا می‌شود. آنچه در همهٔ این اولیای الهی صدق می‌کند، پایداری و تعهد آنان در ذکر خداوند است که منجر به استجابات الهی گردیده است.

از نظر ساختار سوره، تکرار مکرر لفظ «الرحمن» در سورهٔ مریم، الهام‌بخش جو رحمت و بخشش در کل سوره است. لفظ «الرحمن» در سورهٔ مریم ۱۶ مرتبه تکرار شده است؛ این امر زمانی اهمیت دارد که بدانیم لفظ «الرحمن» در کل قرآن (بجز بسمله)، ۵۷ مرتبه آمده است و نشان می‌دهد بیش از یک چهارم کاربرد آن در این سوره است. حتی در سورهٔ «الرحمن» که به این لفظ نامگذاری شده است، تنها یک‌بار لفظ «الرحمن» در آن به کار رفته است. این لفظ در آیات مربوط به این رخداد از سرگذشت ابراهیم (ع) در سورهٔ مریم آمده است: «يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا» (۴۴). عبارت «يَا أَبَتِ» در سورهٔ مریم ۴ بار تکرار شده است و همهٔ آن‌ها از زبان حضرت ابراهیم (ع) است؛ می‌توان هدف از این تکرار را برقراری رابطهٔ عاطفی ابراهیم (ع) با پدر، قبل از آغاز دعوتش به راه حق و هدایت دانست. به عبارتی دیگر شیوهٔ دعوت ابراهیم (ع) در این سوره همسو با جو حاکم بر سوره است؛ ابراهیم (ع) نسبت به خطا و اشتباهات بزرگی که پدرش مرتکب شده بود، کلام را در نهایت ادب و خشوع و مهربانی بیان کرده است.

۵۶ سورهٔ الانبیاء

هشتمین رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورهٔ الانبیاء آمده است:

«وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ * إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ * قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ * قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ * قَالُوا أَجِئْنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتُمْ مِنَ اللَّاعِينَ * قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَآنَا عَلَىٰ ذَلِكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ * وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ * فَجَعَلَهُمْ

جَدَّادًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهِمْ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿۵۰﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿۵۱﴾ قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿۵۲﴾ قَالُوا فَاتُوا بِهِ عَلَى عَيْنِ النَّاسِ لَعَلَّهِمْ يَشْهَدُونَ ﴿۵۳﴾ قَالُوا أَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿۵۴﴾ ... قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿۵۵﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ ﴿۵۶﴾ وَارَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿۵۷﴾ (الانبیاء/۵۱-۷۰)

۱.۵۶ بافت زبانی

این رخداد بیانگر سه عنصر از عناصر مهم زندگی حضرت ابراهیم (ع) است. هشتمین رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورة الانبیاء، هماهنگ با بافت زبانی این سوره است؛ بافت زبانی آیات مرتبط با این رخداد و هماهنگی آن با بافت سوره را می‌توان این‌گونه تحلیل کرد: در ساختار سورة الانبیاء، کلمات فاصله بر وزن «اسم فاعل» از بیشترین بسامد برخوردار است؛ در اینجا به ذکر برخی فواصل هماهنگ بدون ذکر آیه می‌پردازیم: خالدین، ظالمین، لاعبین، خادمین، خالدون، صادقین، غالبون، حاسبین، عالمین، عاکفون، عابدین، شاهدین، صالحین، وارثین، ظالمون، فاسقین، شاکرون، حافظین، راحمین، صابرین، خاشعین، راجعون و ... آهنگ برخاسته از حروف (و، ی، ن) که از حروف مجهور هستند صلابت و شدت وحدت خاصی به موسیقی کلام بخشیده است. فواصل در آیات مرتبط با این رخداد از سرگذشت ابراهیم (ع) در سورة الانبیاء با فواصل دیگر آیات سوره هماهنگ است، مانند:

«وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ» (۵۱)؛ «إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ» (۵۲) «قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ» (۵۳)

مخاطب دارد و به همین دلیل دعوت انبیاء و گفتگوی آنان با مردم، همواره با استفهام همراه بوده آیات مربوط به این رخداد از سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در سورة الانبیاء با آیات قبل و بعد مرتبط است؛ آیات قبل یادآور اعطای کتاب به موسی (ع) و هارون و سپس نکوهش منکران است، آیات بعد از ذکر سرگذشت ابراهیم (ع) هم نجات قوم لوط (ع) و نجات نوح (ع) و پیروانش از طوفان را حکایت می‌کند. بنابراین، می‌توان گفت در مجموع این آیات به پیامبران و کوشش آنان در انجام رسالت الهی‌شان، یعنی هدایت انسان می‌پردازد و مصائب و گرفتاری آنان را در این راه یادآور می‌شود.

کلماتی مانند ذکر، رب، وحی، ضلال، اثم، عابد، عاکف و... که جلوه‌هایی از سنت هدایت توسط پیامبران الهی است در سورة الانبیاء و از جمله در آیات مرتبط با این رخداد تکرار شده است. از طرفی اسلوب‌های انشایی به ویژه استفهام که بهترین شیوه برای القای پیام به مخاطب است در این سوره کاربرد فراوانی دارد؛ به طوری که در ۲۲ آیه از سورة الانبیاء سبک استفهام به کار رفته است. استفهام تأثیری مستقیم بر ذهن است. در آیات مربوط به دعوت پدر و قوم توسط ابراهیم (ع) در سورة الانبیاء دو بار از سبک استفهام استفاده شده است: «إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ» (۵۲)؛ «قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِينَ» (الانبیاء/۵۵).

۷. همانندی‌ها و تفاوت‌های ساختاری و معنایی عناصر تکراری سرگذشت

در این بخش برای جلوگیری از اطاله کلام به بررسی همانندی‌ها و تفاوت‌های ساختاری و معنایی یکی از عناصر سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) یعنی بشارت تولد اسحاق توسط فرشتگان الهی به ابراهیم (ع) و همسرش ساره می‌پردازیم. ذکر این همانندی‌ها و تفاوت‌ها از آن جهت حائز اهمیت است که ابزاری زبانی را در اختیار ما قرار می‌دهند که از یک سو متون تکرار شده را به هم مرتبط و از سوی دیگر از هم متمایز می‌سازند.

مفهوم یادشده در سوره‌های هود، الحجر، العنکبوت و الذاریات تکرار شده است؛ شباهت‌های این سوره‌ها در بیان این بخش از سرگذشت را می‌توان این گونه تحلیل کرد:

۱.۷ همانندی‌ها

۱. در همه این سوره‌ها بشارت تولد اسحاق (ع) در کنار قصه عذاب قوم لوط آمده است و مؤدهندگان، همان ملائکه مأمور عذاب قوم لوط (ع) هستند؛ در همه این سوره‌ها حضرت ابراهیم (ع) با فرشتگان مأمور الهی به گفتگو می‌پردازد.

۲. در سوره‌های هود، الحجر و الذاریات، فرشتگان الهی با سلام و بشارت بر خانه ابراهیم (ع) وارد شدند. هر سه سوره، اکرام ابراهیم (ع) در برابر میهمانان آسمانی و ترس او نسبت به آنان را به تصویر می‌کشند:

«وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ * فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ لُوطٍ» (هود/۶۹-۵۰)

«إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجَلُونَ قَالُوا لَا تَوَجَّلْ إِنَّا نَبْشُرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ» (حجر/۵۲)

«إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ * فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ * فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ * فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ» (الذاریات/۲۵-۲۸)

۳. حضرت ابراهیم (ع) در سوره‌های هود و الذاریات، هنگامی که فرستادگان الهی از سوی خداوند بر وی وارد شدند، پس از سلام و تکریم آن‌ها، با ذبح گوساله‌ای از آن‌ها استقبال می‌کند:

«وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ» (هود/۶۹)

«فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ» (الذاریات/۲۵)

۴. از طرف دیگر در این دو سوره (هود و الذاریات) آنجایی که فرشتگان، ابراهیم (ع) را به فرزند بشارت دادند؛ همسر ابراهیم (ع) و عکس‌العمل او به این بشارت در این سوره‌ها وارد شده است:

«وَأَمْرَاتُهُ قَانِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِنْ وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبُ» قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَلِدُ
وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلَى شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ (هود/۷۱-۷۲)
«فَأَقْبَلَتْ أَمْرَاتُهُ فِي صَرَةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ» (الذاریات/۲۹)

۵. شباهت دیگری که در آیات این دو سوره وجود دارد، تکرار عینی عبارات در این دو آیه است:

«...وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ: و از ایشان ترسی بر دل گرفت، گفتند: مترس» (هود/۷۰)
«فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ: و از ایشان ترسی بر دل گرفت، گفتند: مترس»
(الذاریات/۲۸)

با اندکی توجه و دقت در دو آیه بالا، به تفاوتی ظریف و دقیق در آن‌ها پی می‌بریم؛ به‌طوری که در آیه ۲۸ الذاریات، عبارت اول با «فَ» و در آیه ۷۰ هود با «وَ» شروع شده است. همانطور که مشاهده می‌شود، این تفاوت تأثیری در معنا نداشته است.

۶. آیات ۳۲ سوره الذاریات و آیه ۵۸ سوره الحجر از نظر ساختاری و معنایی کاملاً مشابه هستند:

«قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ» (الذاریات/۳۲) ؛ «قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ»
(الحجر/۵۸)

۲.۷ تفاوت‌ها

با وجود همانندی‌هایی که بین آیات دربردارنده این عناصر وجود داشت، تفاوت‌های ساختاری و معنایی هم بین آیات مشاهده می‌شود که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

«وَبَشَّرْنَاهُمْ عَنْ ضَيْفٍ إِبْرَاهِيمَ» إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ (الحجر/۵۱-۵۲)

«هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفٍ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ» إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُّنْكَرُونَ (الذاریات/۲۴-۲۵)

سبک بیان آیات بالا با یکدیگر مشابه است و هر دو آیه، فرشتگان مأمور الهی را «ضیف» یعنی مهمان ابراهیم (ع) نامیده‌اند؛ در ادامه آیات از گفتگوی فرشتگان با ابراهیم (ع) سخن به میان آمده است. اما در هر یک از این آیات، عبارات و جملات با توجه به بافت سوره وارد می‌شوند؛ ساختار آیات در سوره الحجر بر اختصار است و متناسب با این اختصار، جزئیاتی در این سوره حذف شده است. لذا در آیه ۵۲ الحجر، ابراهیم (ع) به سلام فرشتگان پاسخ نمی‌دهد و بلافاصله ترس خود را آشکار می‌سازد؛ اما در سوره الذاریات، جزئیات بیشتری مطرح شده است. در این سوره وصف «مکرمین» برای فرشتگان که بر ابراهیم (ع) وارد شدند، به کار رفته است و این وصف در سوره الحجر حذف شده است. بر خلاف سوره الحجر، در سوره الذاریات، ابراهیم (ع) پاسخ سلام ملائکه را داده است.

«...قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمٍ لُّوطٍ» (هود/۷۰)
«...قَالُوا لَا تَوَجَّلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ» (الحجر/۵۳)
«...قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشِّرْهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ» (الذاریات/۲۸)

تفاوت ساختاری آیات بالا، از کاربرد «لاتوجل» برای بیان ترس ابراهیم (ع) در سورة الحجر، به جای «لاتخف» در سوره‌های هود و الذاریات صورت گرفته است. دو واژه «خوف» و «وجل» دو مفهوم شبیه به هم هستند، زیرا هر دو موجب اضطراب می‌شوند؛ هر چند «وجل» به معنای «خوف» نیست. استفاده از «وجل» در مورد ترس، استعاره است (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۴۴). تفاوت دیگر در ساختار دو آیه الحجر و الذاریات مشاهده می‌گردد، به‌طوری که در آیه ۵۳ الحجر، برای بشارت فرزند از صیغه مضارع و متکلم مع‌الغیر «نبشرك» استفاده شده است و در آیه ۲۸ الذاریات، از صیغه ماضی و سوم شخص جمع «بشروه» بهره برده شده است. همچنین در سورة الحجر، ابراهیم (ع) مورد خطاب مستقیم فرشتگان جهت بشارت فرزند قرار گرفته است. اما در سورة الذاریات اینگونه نیست.

«...فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ» (هود/۶۹)

«فَرَاغَ إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ» (الذاریات/۲۶)

در آیات بالا، تفاوت ساختاری و به دنبال آن تفاوت معنایی، در جایگزینی «فمالبت» در آیه ۶۹ هود با «فراغ إلى أهله» در آیه ۲۶ الذاریات رخ داده است؛ همچنین فعل «جاء» در سورة هود با حرف «أن» همراه است و در سورة الذاریات با حرف «فَ» همراه شده است. واژه «عجل» در هر سوره با صفات متفاوتی هم‌نشین شده است؛ به‌طوری که در آیه ۶۹ هود، صفت «حنیز» به معنای بریان برای «عجل» به کار رفته و در آیه ۲۶ الذاریات، واژه «عجل» را با صفت «سمین» به معنی فربه توصیف می‌کند. به نظر می‌رسد نکته‌ای که در گزینش این صفات موردتوجه بوده، تناسب با فواصل پایان‌آیه‌ای در آیات قبل و بعد آن‌هاست که در بافت زبانی سوره مشهود است و انسجام آوایی سوره را فراهم می‌کند؛ به عنوان مثال در آیه ۲۶ سورة الذاریات، فاصله پایان‌آیه‌ای «سمین» با فواصل قبل و بعد از خود که عبارتند از: تنطقون، مکرمین، منکرون، تأکلون و... هماهنگ است.

«وَأَمْرَأَتُهُ فَاثِمَةٌ فَضَحَكَتْ فَبَشَّرْنَا... قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا

لَشَيْءٌ عَجِيبٌ» (هود/۷۱-۷۲)

«فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَهِ فَصَكَتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ» (الذاریات/۲۹)

آیات بالا از نظر موضوع، مشابه یکدیگرند. اما ساختار صرفی-نحوی آیات و به‌کارگیری جملات و عبارات در آن‌ها متفاوت است؛ در آیات سورة هود، همسر ابراهیم (ع) با شنیدن بشارت فرزند، دچار حیرت و سرگردانی می‌شود. جمله «یاویلتی» بر شگفتی بسیار همسر ابراهیم (ع) دلالت دارد. لذا عبارات در این سوره با اطناب بیان می‌شود. اما در سورة الذاریات، به دلیل بافت و مقتضای کلام که بر اختصار است، متناسب با این اختصار، همسر ابراهیم (ع)، با شنیدن بشارت فرزند از فرشتگان الهی، اظهار شادمانی می‌کند و حیرت او نسبت به سورة هود کمتر است و جزئیات در این آیه حذف شده است.

«...لَمُنْجُوهُمْ أَجْمَعِينَ» إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ» (الحجر/۶۰)

«... لَنْجِيْنَهُ وَاَهْلَهُ اِلَّا اَمْرًا تَهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِيْنَ» (العنکبوت/۳۲)

عبارات مشخص شده در آیات بالا، عبارات پایانی عناصر مورد بحث می‌باشد که دربرگیرنده نجات لوط (ع) و کسانی است که به او ایمان آوردند، مگر همسرش که در میان قوم کافر باقی ماند و هلاک گردید. این عبارات با وجود شباهت موضوعی، دارای تفاوت در ساختار هستند که این تفاوت ساختاری، تفاوت در معنا را در پی دارد :

«مگر همسرش که مقدر کرده‌ایم از باقی ماندگان باشد» (الحجر/۶۰)

«مگر همسرش را که از باقی ماندگان است» (العنکبوت/۳۲)

۸. نتیجه‌گیری

با بررسی سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در قرآن کریم این نتیجه به‌دست آمد که سرگذشت در ۱۵ رخداد یا نسخه مختلف در قرآن ظاهر شده است؛ این رخدادها در سوره‌های: البقره، آل عمران، الانعام، هود، ابراهیم، الحجر، مریم، الانبیاء، الحج، الشعراء، العنکبوت، الصافات، الزخرف، الذاریات و الممتحنه شناسایی شدند. هر کدام از آن‌ها گویای یک عنصر و گاهی چند عنصر از عناصر مهم سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) بودند. از طرفی هر کدام از این رخدادها را بنا به اقتضای بیان و بافت سوره‌های دربرگیرنده آن‌ها می‌توان متأثر از نظم خطی دانست. از طرفی آیات خویشاوند در این رخدادها، دارای شباهت‌ها و تفاوت‌هایی چه در ساختار و چه در معنا بودند. آنچه از نتایج این پژوهش به دست آمد، نشان می‌دهد که آیات مربوط به رخدادها گوناگون سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) در برابر نظم خطی مقاومت می‌کنند. در واقع متن قرآن انتظار خواننده‌ای را که دوست دارد هر نوشته‌ای از جمله سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) را به‌طور پیوسته و بی‌هیچ وقفه تا انتها بخواند، برآورده نمی‌سازد؛ چرا که این رخدادها در سوره‌های متعدد و با ساختارهای متفاوت تکرار شده‌اند.

به دلیل تکرار آیات و تفاوت در ساختار آن‌ها نمی‌توانیم آیات مرتبط با رخدادها گوناگون سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) را یکجا گرد آورده، پشت سر هم قرار دهیم. دلیل دیگری که می‌توان ذکر کرد این است که ترتیب ظاهر شدن هر یک از رخدادها این سرگذشت از هیچ الگوی زمانی و خطی پیروی نمی‌کند؛ آنچه اول می‌آید ضرورتاً آغاز سرگذشت نیست و لزوماً نقصی ندارد که با دیگری برطرف شود و می‌توان سرگذشت را از هر جای قرآن آغاز کرد و برای به دست آوردن جزئیات بیشتر می‌توان به آیات خویشاوند آن رخداد در سوره‌های دیگر روی آورد. بنابراین، می‌توان گفت این انتظار که کتاب خدا را به صورت روایتی خطی بخوانیم، نتیجه نوعی انسان‌پنداری در رابطه با وحی است. اگر سرگذشت حضرت ابراهیم (ع) و دیگر پیامبران همانند سوره یوسف در یکجا گرد می‌آمد، در آن صورت قرآن کتابی تاریخی در مورد سرگذشت پیامبران و اقوام گذشته می‌بود. این یعنی قرآن به‌عنوان یک اثر تاریخی؛ ادعایی که در تقابل آشکار با پویایی قرآن به‌مثابه نشانه‌ای برای جهانیان، قرار دارد.

منابع فارسی

القرآن الکریم.

- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. بیروت: داراحیاء التراث.
- ابوزهره، محمد (۱۳۷۰ش). *معجزه بزرگ*. ترجمه محمود ذبیحی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس.
- البرکاوی، عبدالفتاح (۱۹۹۱م). *دلالة السياق بین التراث و علم اللغة الحديث*. قاهره: دارالکتب.
- الحسنای، محمد (۱۹۸۶م). *الفصله فی القرآن*. چاپ دوم. بیروت: المکتب الاسلامی.
- بازرگان، عبدالعلی، رفیعی، علی (۱۳۷۳ش). «نظم قرآن». بینات، ۱، ۱۰۷-۱۱۱.
- باطنی، محمدرضا (۱۳۷۱ش). *پیرامون زبان و زبان‌شناسی*. تهران: فرهنگ معاصر.
- بقاعی، برهان‌الدین (۱۳۸۹ش). *نظم الدرر فی تناسب الآیات والسور*. حیدرآباد مجلس دائرة المعارف العثمانیه.
- بکری، شیخ امین (۱۹۹۴م). *التعبیر الفنی فی القرآن الکریم*. بیروت: دارالعلم للملایین.
- ترکاشوند، فرشید، ناگهی، نسرین (۱۳۹۲). «تحلیل مقایسه‌ای ساز و کار قرینه و بافت زبانی در فهم متن». *پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی*، ۹، ۵۵-۷۰.
- جمشیدپور، صهبا (۱۳۹۱ش). *بررسی مؤلفه‌های بافتی سرگذشت موسی (ع) در سوره طه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. گروه زبان و ادبیات انگلیسی و زبان‌شناسی، دانشگاه رازی. کرمانشاه
- صالح الضامن، حاتم (۱۳۶۰ش). *علم اللغة*. بغداد: دارالحکمه.
- صانعی پور، محمدحسن (۱۳۹۰ش). *مبانی تحلیل کارگفتی در قرآن کریم*. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- صفوی، کورش (۱۳۸۴ش). *فرهنگ توصیفی معناشناسی*. تهران: فرهنگ معاصر.
- طاهری‌نیا، علی‌باقر و مریم دریانورد (۱۳۹۳ش). «تحلیل ساختار گفتگو در داستان حضرت ابراهیم (ع) در قرآن کریم». *پژوهش‌های قرآنی در ادبیات*، ۲، ۲۷-۵۲.
- طالب‌تاش، عبدالمجید، الیاسی‌فر، نسرین (۱۳۹۹ش). «پیوستگی‌های شبکه‌ای سور اذائیه مکی». *پژوهشنامه قرآن و حدیث*، ۲۶، ۵-۲۸.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲ش). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. تهران: ناصر خسرو.
- طهماسبی، عدنان و شهپاز نیازی (۱۴۲۶ق). «البنيه و السياق وأثرها فی فهم النص». *اللغة العربیه و آدابها*، ش ۱.
- عبدالنور، جبور (۱۹۸۴). *المعجم / لادبی*. بیروت: دارالعلم. چاپ دوم.
- قرائی سلطان‌آبادی، احمد (۱۳۹۴ش). «فهم قرآن در پرتو نظم شبکه‌ای یا فراخطی آن». *پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن*، ۱، ۴۱-۶۰.

قیطوری، عامر (۱۳۸۵ش). «قرآن و گذر از نظم خطی؛ یک پژوهش زبان‌شناختی». *زبان و زبان‌شناسی*. ۳، ۱۷-۳۲.

قیطوری، عامر (۱۳۹۸ش). *قرآن به مثابه کلام خدا*. نگاه معاصر.

قیطوری، عامر (۱۳۸۲ش). *قرآن، ساخت‌شکنی و بازگشت نشانه*. قم: طه.

کنوش، مصطفی (۲۰۰۷م). *الدلالة السياقية عند اللغويين*. تهران: دارالسیاب.

گلدزیهر، ایگناس (۱۳۹۳). *گرایش‌های تفسیری در میان مسلمانان*. ترجمه سید ناصر طباطبایی، تهران: ققنوس، چاپ چهارم

میرحسینی، یحیی، داوری، روح‌الله (۱۳۹۸ش). «پیوستگی‌های خطی و شبکه‌ای آیات و سوره‌ها با مروری به خاستگاه‌های آن». *علوم قرآن و حدیث*. ۱، ۲۴۸-۲۲۵.

References

The Holy Quran

Abdul Noor, J. (1984). *Literary encyclopedia*. Beirut: Dar al-Alam. second edition. [In Arabic]

Abu Zahra, M. (1370). *Great miracle*, Translated by Mahmoud Zabihi. Mashhad: Astan Quds Islamic Research Foundation. [In Arabic]

Al Barkawi, A. F. (1991). *Dalalat al-Siyag between tradition and science of Hadith*. Cairo: Darul Kitab. [In Arabic]

Al-Hasnawi, M. (1986). *Al-Fasilah in the Qur'an*. second edition. Beirut: Al-Maktab al-Islami. [In Arabic]

Bateni, M. R. (1371). *About language and linguistics*. Tehran: Contemporary Culture. [In Persian]

Bazargan, A. A., & Rafiei, A. (1373). *Order of the Qur'an*". Binat, Vol. 1, 107-111. [In Persian]

Bekri, Sh. A. (1994). *Al-Tabeer al-Fanni in Al-Qur'an al-Karim*. Beirut: Dar al-Alam. [In Arabic]

Beqaei, B. (1389). *Alderer's order in proportion of verses and surahs*. Hyderabad: Al-Othmaniyah Encyclopaedia Majlis. [In Arabic]

Ghaitouri, A. (1382). *Qur'an, deconstruction and the return of the sign*. Qom: Taha. [In Persian]

Ghaitouri, A. (1385). "Qur'an and transition from linear order; A Linguistic Research". *Language and linguistics*. 3, 17-32. [In Persian]

Ghaitouri, A. (1398). *Quran as the word of God*. Contemporary look. [In Persian]

- Goldzihar, I. (1393). *Tafsir trends among Muslims*, Translated by Seyyed Naser Tabatabaei, Tehran: Qaqnos, 4th edition. [In Persian]
- Ibn Manzoor, M. ibn M. (1414). *Lesan ol Arab*. Beirut: Dar Ihiaa Al-Toras. [In Arabic]
- Jamshidpoor, S. (1391). *Investigation of the textual components of the story of Moses (PBUH) in Surah Taha. Master's Thesis. Department of English and Linguistics, Razi University, Kermanshah*. [In Persian]
- Kunoosh, M. (2007). *Al-Dalalah al-Siyaqiyyah by al-Laghuyin*. Tehran: Dar Al-Siyab. [In Arabic]
- Mir Husayni, Y., & Davari, R. (2018). "Linear and grid connections of verses and Sur with a review of its origins". *Quran and Hadith Sciences*. 1, 225-248. [In Persian]
- Qarai Sultanabadi, A. (2014). "Understanding the Qur'an in the light of its network or translinear order". *Linguistic research of the Qur'an*. 1, 41-60. [In Persian]
- Safavi, K. (1384). *Descriptive culture of semantics*. Tehran: Contemporary Culture. [In Persian]
- Saleh al-Damen, H. (1360). *Linguistics*. Baghdad: Dar al-Hikma. [In Arabic]
- Saneipoor, M. H. (2010). *Basics of discourse analysis in the Holy Quran*. Tehran: Imam Sadegh University Press. [In Persian]
- Tabarsi, F. ibn H. (1372). *Majma al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*, Tehran: Nasser Khosrow. [In Arabic]
- Tabatabaei, S. M. H. (1417). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Taherinia, A. B., & Daryanavard, M. (2013). "Analysis of the dialogue structure in the story of Prophet Abraham (pbuh) in the Holy Quran". *Quranic research in literature*. 2, 27-52. [In Persian]
- Tahmasubi, A., & Niyazi, Sh. (1426). "Al-Baniyyah and Al-Siyah and the works in the understanding of the text". *Arabic language and etiquette*. No.1, [In Arabic]
- Talebtash, A. M., & Eliasifar, N. (2019). "Network Connections of Sur Azaye Makki". *Quran and Hadith research paper*. 26, 5-28. [In Persian]
- Turkashvand, F., & Nagahi N. (2012). "Comparative analysis of the mechanism of analogy and linguistic context in understanding the

text". *Translation studies in Arabic language and literature*. 9, 55-70. [In Persian]

